

Muuttuneet olosuhteet

SATA-komiteaa kutsuttiin sen alkutaipaleella Vanhasen kakkoshallituksen tärkeimmäksi hankkeeksi. Kunnianhimoinen hanke se olikin. Ministeri Hyssälä luonnehti asiaa niin, että meidän tulee suunnitella uusi järjestelmä puhtaalta pöydältä, eikä entisestä tarvitse jättää kiveä kiven päälle. Perusteelliseen uudistukseen oli tarvetta, sillä aikanaan hyvin toiminut sosiaaliturvajärjestelmämme oli alkanut rapautua sisäisesti. Oli kiire uudistaa sen rakenteita vastaamaan nykyistä työelämää ja taloudellista tilannetta.

Olemme pitäneet Suomea pohjoismaisena hyvinvointiyhteiskuntana, joka tarjoaa asukkailleen hyvän sosiaalisen turvallisuuden tason. Tämä alkaa kuitenkin olla jo mennyttä. Emme ole jäämässä jälkeen vain muista Pohjoismaista vaan myös Keski-Euroopan maista, joiden yhteiskuntia olemme tottuneet pitämään meitä eriarvoisempina ja kovempina. Suomen ongelma on se, että järjestelmämme luo äärimmäisen korkean rakenteellisen työttömyyden. Näin tuloerot kasvavat ja suhteellinen köyhyys yleistyy. Yhteiskunta on jakautumassa toisistaan loittoneviin sosiaalisiin luokkiin. Hyvinvointiyhteiskuntamme ei enää ole lainkaan niin tehokas kuin se oli parikymmentä

vuotta sitten, jolloin se oli sekä hyvä että halpa. Nyt se on huono ja kallis – tai ainakin kehittymässä sellaiseksi.

Vielä 1980-luvulla sosiaaliturvajärjestelmämme toimi loistavasti: tulontasausjärjestelmä tuotti hyvän sosiaalisen turvan ja matalat tuloerot kohtuullisin kustannuksin. Toisin kuin monet ekonomistit väittävät, tasainen tulonjako ei tuottanut korkeaa työttömyyttä eikä tuloerojen tasaaminen häirinnyt merkittävästi työmarkkinoiden toimintaa. Järjestelmä muodosti tehokkaan kompromissin oikeudenmukaisuuden ja tehokkuuden välillä.

Kaikki meni pilalle 1990-luvulla. Sosiaaliturva järjestelmä säästettiin rammaksi, kun valtion ja kuntien rahat loppuivat. Kaikkein köyhimmiltä ei sentään otettu, mutta toiseksi köyhimmiltä kyllä. Heikennyksiä tehtiin tekemällä tulonsiirrot jyrkän tulovähenteisiksi ja leikkaamalla pienipalkkaisten etuuksia. Näin leivottiin tukku kannustinloukkuja, joita Arja Alhon kannustinloukku-työryhmä myöhemmin yritti parhaansa mukaan purkaa. Kompromissi oikeudenmukaisuuden ja tehokkuuden välillä vaurioitui. Molemmat huononivat, sekä sosiaalinen turvallisuus että taloudellinen tehokkuus.

Työmarkkinoiden kannalta pahin kannustinloukku muodostui kasvukeskusten asumiskuluista. Vuokrasäänöstelyn sinänsä aiheellinen purkaminen nosti vuokratasoa, ja asumistukeen samaan aikaan kohdistuneet säästöt saivat aikaan sen, etteivät pienipalkkaiset enää saaneet asumistukea tai saivat sitä vain hyvin vähän. Asumistuen oli alun perin tarkoitus auttaa pienipalkkaisia lapsiperheitä, mutta se on hiljalleen muuttunut yksinasuvien työttömien tueksi. Tämä heikensi olennaisesti pienipalkkaisen tekemän työn kannattavuutta suhteessa työttömyyteen,

erityisesti kasvukeskuksissa. Sosiaaliturva korvaa asumiskustannukset, pienistä palkoista ne pitää maksaa itse.

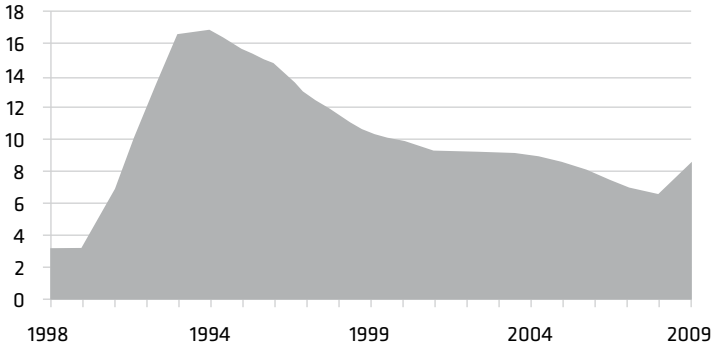
Myös työmarkkinat menivät tärviölle 1990-luvulla. Ensin työttömyys nousi suhdanneluontoisesti lähelle kahtakymmentä prosenttia. Se kyllä aleni nopeasti talouden elpymisen myötä, mutta jäi selvästi korkeammalle tasolle kuin lamaa edeltävänä aikana. Ensin ajateltiin, että kyse oli kohortti-ilmiöstä (kohortti on samana vuonna syntyneiden ihmisten joukko): työttömiksi joutuneista aina vain osa palaa töihin. Näin ongelma poistuisi, kun laman työttömiksi suistamat aikanaan jäisivät eläkkeelle. Näin ei kuitenkaan tapahtunut: nuorisotyöttömyys jäi korkeaksi myös uusien ikäluokkien tullessa työmarkkinoille.

Hyvinvointiyhteiskunta siirtyi 2000-luvulle pahassa vesilastissa. Työttömyyden jämähtäminen aiempaa korkeammalle tasolle tuotti julkiselle taloudelle parin miljardin euron kustannukset vuodessa. Niin paljon enemmän piti maksaa veroja tai niin paljon vähemmän niille saatiin vastinetta – miten vain asian haluaa ilmaista. Talouden huima Nokia-vetoinen nousu tuotti kuitenkin niin paljon rahaa valtion ja kuntien kassaan, että vesilastissakin selvitettiin eikä totuutta jouduttu katsomaan silmiin.

Nyt Suomen taloudellinen tilanne on palautumassa erinomaisesta normaaliksi. Enää meillä ei ole varaa näin korkeaan rakenteelliseen työttömyyteen. Sosiaaliturvajärjestelmämme olisi pitänyt panna rakenneremonttiin jo vuosia sitten.

Oma käsitykseni kymmenen seuraavan vuoden talouskehityksestä on sangen pessimistinen. Olemme menettäneet nopeasti monta talouden keskeistä tukipilaria. Puunjalostusteollisuudella ei ole enää ylivoimaista

Kuva1. Työttömyysaste (%)

kilpailuasemaansa: paperi on hintaansa nähden painava vientituote tehtäväksi näin syrjäisessä maassa. Sitä on myös opittu tekemään muuallakin – ja edullisemmista raaka-aineista. Suomen aiemmin niin vahvan konepajateollisuuden asema on heikentynyt nopeasti Kiinan ja Keski-Euroopan entisten sosialistimaiden kasvavan tarjonnan vuoksi. Tämä on vienyt kymmeniä tuhansia työpaikkoja, ja vie edelleen. Käsittämättömän voimakas, mutta lyhytaikainen etulyöntiasemamme mikroelektronikassa on kadonnut yhtä nopeasti kuin se syntyi.

Joudumme siis varautumaan julkisen talouden rahoituksessa huomattavasti ankeampiin aikoihin. Nyt meneillään olevasta lamasta Suomi ei nouse yhtä vahvana kuin 1990-luvun lamasta. Kyse ei ole siitä, että olisimme erityisen epäonnisia vaan siitä, että sellainen uskomaton onnenpotku, jonka Suomi 1990-luvulla tilapäisesti sai, tulee tuskin toistumaan.

Edellinen lama joudutti hyvinvointivaltion rapistumista, mutta olisi valheellista ja yksinkertaistusta väittää, että

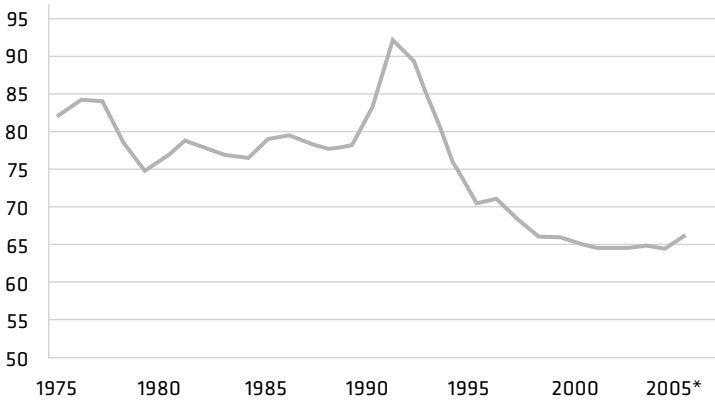
lama yksin aiheutti sen. Kehitys olisi vienyt joka tapauksessa samaan suuntaan, joskin rauhallisemmin. Siksi ei kannata tuijottaa lamaan, ei menneeseen eikä nykyiseen, vaan tarkastella, mitä paineita talouden välttämätön kehitys tuottaa sosiaaliturvajärjestelmällemme suhdannekehityksestä riippumatta.

Kasvavat tuloerot

Tuotannontekijätuloilla (joihin kuuluvat ansiotulot ja pääomatulot, mutta eivät tulonsiirrot) mitatut tuloerot olivat Suomessa 1980-luvulla kansainvälisesti ja historiallisesti poikkeuksellisen pienet. Pääomatuloja oli vähän, koska omaisuuttakin oli vähän, työllisyysaste oli korkea ja palkkaerot pieniä. Maatalousyhteiskunnan omaisuus-erot olivat jääneet maalle ja menettäneet pääosan merkityksestään; sata vuotta sitten kartanonherrat hallitsivat Suomea, mutta osaako joku luetella Suomen suurimpien kartanoiden omistajat? Pienten erojen takia tasattavaa oli vähän, eikä tasaaminen edellyttänyt suuria rahavirtoja. Maltillinen verotus riitti. Silti raha riitti hyvin julkisiin palveluihin – ja nykymittakaavassa melkoiseen julkisen sektorin tehottomuuteen.

Yhdeksänkymmentäluvun laman jälkeen pääomatulojen osuus on kasvanut huomattavasti. Koska pääomatulot jakautuvat aina epätasaisesti, Suomeen on jälleen syntynyt muusta kansasta eristäytynyt, erittäin rikkaiden joukko. Pääomatuloihin lasketaan tosin myös tulot asunnon omistamisesta, jotka ovat yli seitsemän prosenttia bruttokansantuotteesta. Koska omistusasuminen on yleistä, tämä pääomatulo – jota monen on vaikea mieltää

Kuva 2. Palkkojen osuus arvonlisäyksestä

tuloksi lainkaan – on jakautunut Suomessa huomattavan tasaisesti.

Luonnolliset palkkaerot olivat 1980-luvulla huomattavan pienet. Luonnollisilla palkkaeroilla tarkoitetaan eroja, jotka syntyisivät, jos työvoima huutokaupattaisiin kerran vuodessa pestuumarkkinoilla eikä mitään kollektiivisia sopimuksia olisi. Monella matalapalkkaisella alalla, esimerkiksi hoitoalalla, sopimukset säätelivät 1980-luvulla palkkoja alaspäin.

Malthusilaisen teorian mukaan työväestöstä on aina ylitarjontaa, ja siksi työväenluokka on tuomittu elämään nälkäräjällä. Tätä pessimismiiä tuki 1800-luvulla koko klassinen kansantaloustiede, ja sen varaan myös Karl Marx rakensi teoriansa. Työväestö yhdistyi aikanaan tarjontakartelleiksi murtaakseen tämän talouden rautaisen lain ja nostaakseen palkat markkinapalkkoja ylemmiksi. Malthus perusti teoriansa syntyvyyteen, mutta ilmiön tosiasiallinen mekanismi perustuu maaseudun

työvoimareservien purkautumiseen.

Tämä köyhiä kurjistava lainalaisuus näytti täysin kumoutuneen 1980-luvun Suomessa. Kehitys seurasi maaseudun tyhjenemistä – vielä 1950-luvulla palkansaajat vaativat palkkojen sitomista maidon hintaan. Ostovoima haluttiin turvata, vaikka maaseudulta vyöryi massoittain ihmisiä tehtaiden porteille hakemaan työtä. Palkkojen sitomista tuottavuuden nousuun alettiin vaatia 1960-luvulla, ja 1980-luvulla työvoimapula johti palkkaliukumiin. Kysynnän ja tarjonnan laki tuntuikin olevan köyhien puolella pienentäessään tuloeroja sen sijaan, että olisi teorian mukaisesti kasvattanut niitä. Matala työttömyys yhdistettynä pieniin palkkaeroihin oli osoitus siitä, että kaikkien työpanosta tarvittiin. Etsittäessä selitystä ilmiöön kannattaa pitää mielessä, että Suomi oli investoinut mittavasti peruskouluun, mikä nosti huomattavasti vähiten koulutettujen koulutustasoa.

Nyt tilanne on palannut normaaliksi. Tuotantorakenteen ja teknologian muutos on jälleen kasvattanut luonnollisia palkkaeroja. Erojen lisääntymisen taustalla on suorittavan työn väheneminen ja luovuutta tai korkeaa osaamista vaativan työn lisääntyminen. Jos heinää korjataan viikatteella, riuska mies saa sarkansa valmiiksi nopeammin kuin hintelä väty, mutta erot tuottavuudessa ovat suuruudeltaan kohtuullisia. Verdin ooppera-arian laulavat kaikki yhtä nopeasti, mutta toisille siitä vain maksetaan paljon enemmän kuin toisille. Bill Gatesin mukaan huippuohjelmoijan tuottavuus on kymmentuhatkertainen standardisuoritukseen verrattuna. Kyse on ”voittaja vie kaiken” -tilanteen yleistymisestä. Myös pääomavaltaistuminen lisää henkilökohtaisia tuottavuuseroja: jos lapi-

omies tekee töitä puolta hitaammin kuin toverinsa, hän saa urakkapalkkaa puolet vähemmän, mutta kavereitaan puolta hitaammalle kaivinkoneen kuljettajalle ei kannata maksaa mitään, koska tulee kalliiksi pitää kaivinkonetta vajaatehoisessa käytössä.

Maailma muuttuu eriarvoisemmaksi, kun työn laatu voittaa hinnoittelukriteerinä ahkeruuden. Vaikka vätyks korjaa heinää hitaammin, hänen korjaamansa heinä on kuitenkin heinäna moitteetonta. Tumpelon ohjelmistokehittäjän työllä ei ole juuri mitään arvoa, vaikka työ valmistuisi määräajassa.

Nykyhetken tultaessa myös suorittavan työn määrä on vähentynyt niin nopeasti, että osalle työvoimaa ei riitä töitä vaadittavalla palkkatasolla. Malthusilaisen teorian peikko alkaa jälleen ahdistella: markkinavoimat venyttävät taas tuloeroja kun ne 1980-luvulla pikemminkin supistivat niitä. Globalisaatio voidaan ymmärtää myös kehitysmaiden maaseudun työvoimareservien mobilisoina. Kiinassa nähdään jo ensimmäisiä merkkejä halvan työvoimareservin ehtymisestä, mutta Intiassa maataloudesta elää yhä seitsemänkymmentä prosenttia väestöstä – yhtä paljon kuin Suomessa 1930-luvulla. Työvoimaa on maailmassa tarjolla niin paljon, että työn hinnasta on vaikea neuvotella. Maailmantalouden integroitua maailmanlaajuinen eriarvoisuus tunkeutuu kaikkien maiden sisälle.

Työn loppu?

Amerikkalainen ekonomisti Jeremy Rifkin julkaisi vuonna 1995 paljon huomiota saaneen kirjan *End of Work*,

jossa hän kuvaili syitä, miksi tehtävissä olevan työn määrä teollisuusmaissa vähenee automaation ja globalisaation vuoksi. Joutilaisuuden ajan ennustajia on muitakin. Moni heistä suhtautuu työstä vapautumiseen jopa innostuneesti. Rifkin kuuluu niihin, joiden mielestä työn loppuminen on huolestuttava asia. Huolestuttavaa se onkin, jos se samalla merkitsee työväestön aseman kurjistumista. Onko näin välttämättä oltava? Miksi olisi väistämätöntä, että vaivaton yltäkylläisyys johtaa työväestön kurjistumiseen?

Itse pidin aikanaan Rifkinin ajatuskulkua jopa virheelisenä, koska työvoiman vapautuessa yhdestä työstä se voi siirtyä tekemään jotain muuta. Tämän seurauksena syntyy lisää ja uudenlaisia tuotteita, niin tavaroita kuin palvelujakin. Kaikki kynnelle kykenevät kyllä työllistyisivät, jos tuotanto paisuisi niin, että se riittäisi tuottamaan kaikille Bill Gatesin elintason. Työ ei loppuisi ennen kuin ihmiset alkavat vierastaa vaurastumista.

Rifkinin teoriasta ei voi johtaa työn loppumista, mutta kylläkin välttämättömän työn vähenemisen. Jos tähtäisimme kaikki taloudellisesti tyydyttävään elintasaan, voisimme ennen pitkää tuottaa sen niin halutessamme selvästi pienemmällä työpanoksella. Mahdollisuus vapautua työn ikeestä ei kuitenkaan tarkoita, että meidän on pakko syöstä suuri osa ihmisistä työttömyyteen ja köyhyyteen.

Rifkinin kirjaa voi kuitenkin lukea myös toisin. Kun automaatio vapauttaa työvoimaa kohteesta A kohteeseen B, työ kohteessa B on vähemmän välttämätöntä kuin se oli kohteessa A. Jos näin ei olisi, kohteesta A olisi siirrytty kohteeseen B jo aikaisemmin. Automaation lisääntymisen vuoksi ihmiset siirtyvät aina vain toisarvoisempiin töihin,

jos työn arvoa mitataan sen panoksella taloudelliseen hyvinvointiin. Tämä kehitys johtaa kasvaviin palkkaeroihin, sillä mitä tarpeettomampaa on työn tuloksena syntyvä tuotanto, sitä vähemmän siitä markkinoilla maksetaan. Näin käy toki vain silloin jos teknologian kehitys on pelkkää automatisointia ilman uusien tuotteiden kehittämistä.

Se, että teknologian kehitys ja ulkomaankaupan avautuminen siirtävät ihmisiä toisarvoisempiin tehtäviin, on kilpailevista kehitystrendeistä toinen. Toinen on, että tekniikan tai kaupan kehityksenä syntyy kokonaan uudenlaisia tuotteita ja ansaintamahdollisuuksia, jotka puolestaan lisäävät työvoiman kysyntää myös korkeasti tuottavissa ammateissa. Tämä kehityskulku vallitsi Suomessa toisen maailmansodan lopusta aina 1980-luvulle asti. Tämän jälkeen yhteiskunnassa työn kysyntää vähentävä – ja siis palkkoja alas painava – kehityskulku on päässyt niskaan päälle.

Mekanismeista voimme aina kiistellä, mutta olennaista tässä on, että työelämä on muuttunut nopeasti eriarvoisemmaksi. Hyväosaisten asema on keskimäärin parantunut ja huono-osaisten keskimäärin huonontunut.

Tämä työelämän eriarvoistuminen lisää paineita sosiaalimenojen kasvuun. Mitä suurempia ovat tuloerot ja mitä enemmän on työttömyyttä, sitä enemmän tulonsiirrot vievät rahaa, jos tavoitteena on tuloerojen pitäminen kohtuullisina.

Näyttää ilmeiseltä, että edessämme on joka tapauksessa nopea siirtyminen teollisesta yhteiskunnasta palveluyhteiskuntaan. Se tuottaa suuria vaikeuksia pitää palkkaerot pieninä.

Solidaarisen palkkapolitiikan kaventunut tila

Suomen tasainen tulonjako ei tietenkään ollut seurausta vain hyvästä sosiaaliturvasta ja pienistä luonnollisista tuloeroista. Suuri ansio kuului ammattiyhdistysliikkeelle, joka ajoi voimakkaasti solidaarista palkkapolitiikkaa. Solidaarisella palkkapolitiikalla tarkoitetaan yleisessä kielenkäytössä kahta aivan eri asiaa. Sen virallinen määritelmä on, että samasta tai samanarvoisesta työstä tulee maksaa samaa palkkaa riippumatta yrityksen palkanmaksukyvyistä. Yleisessä kielenkäytössä solidaarisella palkkapolitiikalla tarkoitetaan kuitenkin pyrkimystä pienentää palkkaeroja eri ammattien välillä esimerkiksi sopimalla euromääräisistä palkankorotuksista prosentuaalisten sijasta. Edellisen määritelmän mukaan on solidaarisen palkkapolitiikan vastaista, että paperitehtaiden siivoojille maksetaan selvästi parempaa palkkaa kuin siivoojille muuten maksetaan. Jälkimmäisen määritelmän mukaan se on solidaarisen palkkapolitiikan mukaista. Vaikka joitakin palkkoja Suomessa säädeltiin myös alaspäin, ammattiliittojen toiminnan ansiosta palkkaerot olivat vielä luonnollisiakin palkkaeroja pienempiä.

Pohjoismaisen mallin ytimen muodostivat vahvat teollisuusyritykset kuten Volvo ja Saab, Suomen ja Ruotsin paperitehtaat, menestyksekkäs suomalainen konepajateollisuus ja kansalliset monopoliasemassa olevat lentoyhtiöt. Kun pääomavaltaisen yrityksen kilpailukyky on hyvä, ammattiliittojen on helppo ulosmitata etuja työntekijöille. Paperityöläisten palkat eivät olleet päätähuimaavia verrattuina akateemisten alojen tienesteihin, mutta muhkeita verrattuina vaadittuun koulutukseen.

Ay-liikkeen kunniaksi on sanottava, että hyvän neuvotteluaseman suoma etua jaettiin yritysten sisällä solidaarisesti myös esimerkiksi siivoojille, joiden palkat paperiteollisuudessa olivat aivan toisella tasolla kuin muualla. Näin on mahdollista tehdä yrityksen sisällä, jos jaettavaa riittää, mutta UPM:n Kaipolan-tehtaiden solidaarisuus ei yllä Jämsän pizzerian pizzenpaistajiin. Jos pizzariassa maksettaisiin paperitehtaan palkkoja, pizzoista tulisi niin kalliita, etteivät paperityöläisetkään niitä ostaisi. Pienissä, markkinoilla toimivissa yrityksissä ei ole samalla tavalla sijaa palkkasolidaarisuudelle kuin suurissa teollisuusyrityksissä. Solidaarisen palkkapolitiikan liikkuma-ala kapenee, kun yhä pienempi osa työpaikoista sijoittuu paperitehtaiden kaltaisiin yrityksiin ja yhä suurempi osa pizzerian kaltaisiin, keskenään aidosti kilpaileviin yrityksiin.

Rakennusalalla on siirrytty pitkälti työnteon markkinahinnoitteluun kaikkialle haaroittuvan aliurakoinnin ja kilpailuttamisen myötä. Ay-liike voi yrittää estää sopimuspolitiikalla kilpailun ulottumisen palkkoihin asti, mutta vaikeaa se on – erityisesti, koska alalla on säännöllisesti maksettu työehtosopimuksia korkeampia palkkoja eli palkat on tosiasiallisesti hinnoiteltu markkinoilla. Ulkomainen työvoima tekee työtä työehtosopimusten sallimilla alimmilla palkoilla, mikä vetää alas kotimaista palkkatasoa. Tätäkin merkittävämpää on, että alalle on pesiytynyt lainvastaisia menettelyjä: palkat eivät vastaa-kaan edes työehtosopimusten minimitasoa, eikä veroja makseta.

Solidaariselle palkkapolitiikalle ei ole oikein sijaa enää edes yritysten sisällä, koska auto- tai paperitehtaiden

kilpailuasema ei ole entisensä. Tästä kärsivät ammatti-
alat, joilla palkkataso on ollut työn vaativuuteen nähden
muita aloja korkeampi. Ei ole sattumaa, että Euroopan
hankalimmat työmarkkinariidat ovat syntyneet juuri
autoteollisuudessa, paperiteollisuudessa sekä kansallisissa,
monopoliasemansa menettäneissä lentoyhtiöissä. Kos-
ka palkkojen alentaminen ei kuulu sopimuskulttuuriin,
kilpailuaseman heikentyessä säästöt toteutetaan ulkoista-
malla paperitehtaiden siivous ja lentoasemien matkatavara-
palvelut.

Kasvatavat vaatimukset työvoimalle

Sen lisäksi, että solidaarisuuden toteuttaminen työelä-
mässä on tullut vaikeammaksi, työvoiman osaamiseen,
terveyteen ja muihin laatutekijöihin kohdistuneet vaati-
mukset ovat nousseet. Osasyynä on teknologian kehitys,
joka on karsinut yhteiskunnasta yksinkertaiset, suoritta-
vat työtehtävät. Lisäksi reaaliansioiden voimakas kasvu
on luonnostaan kasvattanut työvoiman tuottavuusvaa-
timuksia. Asian ymmärtää, kun vierailee maassa, jos-
sa palkkataso on olennaisesti alempi: huonolla palkalla
ihmisiä kannattaa palkata myös varsin tuottamattomiin
töihin. Kaikista ei kuitenkaan ole tuomaan työnantajalle
palkkansa suuruista tuloa. Niinpä kohoavat reaali-palkat
karsivat osan työvoimasta pois. Aihe on suomalaisessa
keskustelussa tabu, koska siitä puhumisen katsotaan lei-
maavan työttömiä. Puhuttava siitä kuitenkin on, sillä on
vaikea löytää lääkettä tautiin, jos taudin luonnetta ei suos-
tuta ymmärtämään. Ongelma on Suomessa polttavampi
kuin muissa Pohjoisessa, sillä olemme naapureihimme

verrattuna huonoja työllistämään sitä osaa työvoimasta, jonka tuottavuus on syystä tai toisesta alentunut.

Myös työmarkkinoiden henki on muuttunut. Patruunoiden aikaan teollisuus katsoi sosiaalisesti velvollisuudekseen kelpuuttaa töihin kaikki halukkaat, vaikka joidenkin työkyky ei aivan vastannutkaan vaatimuksia. Tällainen käytäntö jatkui Japanissa vielä pidempään kuin Suomessa. Moisen laajasydämisyys teki mahdolliseksi kilpailuolosuhteiden ilmeinen puutteellisuus. Altruistisen ajattelun lisäksi yritysten motiivina oli yhteiskuntarauhan ostaminen. Myös kunnat ja valtio katsoivat sosiaalisista syistä järkeväksi palkata vähän huonompaakin työvoimaa – erityisesti Postilla ja Tielaitoksella oli tällainen julkilausumaton velvollisuus. Itellan ja Destian tuottovaatimukset ovat nykyään niin korkeat, että niiden on ollut pakko karsia sosiaalisia velvoitteitaan. Ne toimivat nyt aiempaa tehokkaammin, mutta onko kansantaloudellinen tehokkuus lisääntynyt siitä, että lapiomiehiä on siirretty työttömiksi?

Ruotsissa asia on ajateltu toisin. Siellä kunnat palkkaavat paljon väkeä varsin tuottamattomiin tehtäviin pelkän työllistämisen nimissä. Suomessa kuntia kannustetaan nyt samaan sillä, että ne on pantu maksamaan puolet työmarkkinatuen ja toimeentulotuen menoista. Näiden rahojen säästyminen tekee työttömien palkkaamisesta mihin tahansa kunnan työhön selvästi aiempaa kannattavampaa – varsinkin, jos siihen saa lisäksi palkkatukea. Pienet kunnat ovat oivaltaneet tämän, mutta suuret kaupungit eivät toimi konserneina johdonmukaisesti niin, että rakennusvirasto palkkaisi työttömiä pienellä tappiolla, jotta sosiaaliviraston rahoja säästyisi.

Elatussuhteen huonontuminen

Elatussuhteella kuvataan maksajien määrää suhteessa saajiin: luku kertoo, kuinka monta ei-työllistä on sataa työssäkäyvää kohden. Kaikki toimii hyvin niin kauan kun työllisten osuus väestöstä pysyy korkeana: maksajia on paljon ja saajia vähän. 1980-luvulla elatussuhde oli suunnilleen sata: Suomessa oli asukkaita viisi miljoonaa ja näistä työllisiä noin 2,5 miljoonaa. Hyvä suhdeluku johtui siitä, että samanaikaisesti sekä lasten että vanhusten määrä oli pieni. Tällainen tilanne ei tietenkään voi olla pysyvä, koska lasten vähäisyys ennakoii pientä määrää työkäisiä.

Tätä kirjoitettaessa – keskellä lamaa – elatussuhde on heikentynyt sataankahteenkymmeneen. Sataa ansiotyössä olevaa kohden on siis kaksikymmentä elätettävää enemmän. Tässä on vastaus kysymykseen, miksi Suomella ei ole varaa yhtä hyvään sosiaaliturvaan kuin kaksikymmentä vuotta sitten. Tulonsiirtojärjestelmän kasvava taakka johtuu pikemminkin elatussuhteen huonontumisesta kuin palkkaerojen kasvusta.

Mycs lama toki vaikuttaa tähän: ennen nykyistä lamaa elatussuhde oli ehtinyt parantua noin sataankymmeneen. Jos ikäkausittainen työllisyysaste pysyy nykytasolla, elatussuhde heikkenee yli sadanneljänkymmenen vuoteen 2030 mennessä.

Väestön ikääntyminen on ollut tiedossa vuosikymmeniä, mutta ylimääräisenä ja ennustamattomana murheena taakkaa lisää kasvava rakenteellinen työttömyys. Kun maksajia on vähän ja saajia paljon, on joko nostettava veroja, heikennettävä tulonsiirtoja suhteessa palkkatasoon tai karsitava muita menoja.

Suomessa on, tietoisesti tai ei, valittu selviytymistieksi perusturvan heikentäminen suhteessa palkkatasoon. Työelämän ulkopuolella olevan passiiviväestön elättäminen tulee halvemmaksi, kun etuudet pidetään pieninä. Toisena perusteena tälle on ollut kannustinnäkökulma, jonka mukaan korkea perusturva houkuttelee heittäytymään sen varaan. Perusturvan ostovoima on pidetty ennallaan – mikäli hintaindeksit kuvaavat kehitystä oikein – mutta sen on annettu jäädä jälkeen yleisestä palkkatasosta noin kolmekymmentä prosenttia vuodesta 1990 lähtien. Tämä merkitsee sitä, että perusturvan varassa elävien tulotaso poikkeaa nyt muusta väestöstä entistä selkeämmin, jolloin he ja heidän lapsensa syrjäytyvät entistä helpommin. Tosiasiassa pienituloisten absoluuttinen elintaso on jopa laskenut, koska hintaindeksit aliarvioivat elämän muuttumista kalliimmaksi. Tästä tarkemmin luvussa ”Indekseistä”.

Sosiaaliturvan sisäinen johdonmukaisuus kärsii siitä, että niin sanotut ensisijaiset tuet, ennen kaikkea työttömyysturva ja asumistuki ovat jääneet toimeentulotukea pienemmiksi. Järjestelmä suunniteltiin niin, että toimeentulotuki vain täydentäisi poikkeustilanteissa ensisijaisia tukia. Nyt toimeentulotuesta on tullut perusturvan päämuoto, jollaiseksi sitä ei ole tarkoitettu. Jos matalaa perusturvaa on perusteltu kannustinvaikutuksilla, lopputulot on päinvastainen: toimeentulotuelle joutuneen ei kannata tehdä mitään. Se on kuin karpäpaperi, josta on vaikea päästä eroon, kun siihen on kerran joutunut.

Palveluyhteiskunta ei kestä verotusta

Pohjoismainen hyvinvointiyhteiskunta perustuu korkeaan verotukseen. 1900-luvun alun talousasiantuntijoiden ennustuksista huolimatta se ei ole lamauttanut taloutta. Korkean verotuksen maat ovat menestyneet taloudellisesti jopa matalan verotuksen maita paremmin. Tosin on parempi olla väittämättä mitään asioiden syy- ja seuraussuhteista.

Korkea verotus on kuitenkin muovannut maiden elinkeinorakennetta, koska se ei kannusta työnjakoon. Korkea verokiila on myrkkyä palveluyhteiskunnalle. Verokiilalla tarkoitetaan sitä osuutta, joka työnantajan maksamasta bruttokustannuksesta menee eri muodoissa verottajalle. Jos työnantajan kustannus on 100 euroa, tästä menee ensin arvonlisäverona 19 euroa, ja työnantajan sosiaaliturva- ja eläkemaksuina noin 16 euroa. Työntekijän bruttopalkka on noin 65 euroa, josta marginaaliverona menee verottajalle noin 26 euroa. Työnantajan tililtä lähteneestä satasesta päätyy palkansaajan tilille siis noin 40 euroa lopun mennessä verottajalle.

Köyhässä kreikkalaisessa kylässä on enemmän ravintoloita kuin suomalaisessa kirkonkylässä. Jos verotusta ei olisi lainkaan, olisi rationaalista, että joku erikoistuisi kokiksi ja tekisi ruokaa muille: kokki selviää urakasta nopeammin, ja raaka-aineet tulevat käytetyksi paremmin. Jos joku toinen on hyvä hakkaamaan halkoja, kannattaisi hänen hakata kokin puut ja saada vastapalveluksi hyvin tehtyä ruokaa. Jos halonhakkaaja kuitenkin maksaisi satasen kokille, tämä saisi siitä vain 40 euroa. Kun kokki maksaisi tuon 40 euroa takaisin halonhakkaajalle, alku-

peräisestä satasesta palautuisi takaisin vain viitisentoista euroa. Halonhakkaajan kannattaisi valmistaa sapuskansa itse ja kokki hakatkoon itse halkonsa.

Palveluyhteiskunta ei tietenkään koostu tällaisista pareittaisista vaihtosuhteista (ja siltä osin kuin koostuu, verottaja ei pääse niitä häiritsemään), mutta sama mekanismi toimii monimutkaisemmissakin vaihdoissa. Pohjoismainen korkeaan työn verotukseen perustuva hyvinvointivaltio on laadittu teollista yhteiskuntaa ajatellen – teollisia tuotteita voi verottaa melkein kuinka paljon tahansa ilman, että ihmiset ryhtyvät esimerkiksi valmistamaan paperia kylpyammeessaan. Palveluyhteiskunnan kehitystä korkea verokiila hidastaa ratkaisevasti. Siksi Suomella ja Ruotsilla on vaikeuksia siirtyä teollisuuden ajasta palveluyhteiskuntaan.

Viivästynyt kaupungistuminen

Suomi kaupungistui teollisuusmaaksi erittäin myöhään ja nopeasti. Maaltamuuton nopeus oli maailmanennätysluokkaa. Muuttoliike maalta on tyrehtynyt, mutta nyt tyhjenemisvuorossa ovat pienet kaupungit ja ne savupiippukaupungit, jotka eivät Tampereen, Oulun ja Jyväskylän tavoin ole onnistuneet hyppäämään uusien elinkeinojen imuun. Tämä näkyy yhtäällä alueellisena työttömyytenä ja toisaalla asuntopulasta johtuvina korkeina asumiskuluina.

Työttömyys ei ole Helsingin seudulla sen korkeampaa kuin suurilla kaupunkiseuduilla muissa teollisuusmaissa, eikä se myöskään ole syrjäseuduilla erityisen korkeaa suhteessa muiden maiden vastaaviin; syrjäseuduilla meillä yksinkertaisesti vain asuu muihin maihin verrattuna

paljon ihmisiä ja suurissa kaupungeissa vähän ihmisiä. Näin ollen syrjäseutujen työttömyys tulee Suomessa julkiselle taloudelle erittäin kalliiksi, mistä seuraa, että koko sosiaaliturva pitää panna säästökuurille.

Aluepoliittinen epätasapaino näkyy myös muuttopaineena suuriin kaupunkeihin, mikä nostaa kaupunkiasumisen hintaa. Korkeat asumiskustannukset puolestaan sotkevat ensisijaisen ja viimesijaisen sosiaaliturvan keskinäisen järjestyksen. Kun työttömyysturvaa joudutaan paikkaamaan toimeentulotuella, menettää merkityksensä sekin vähäinen työhön kannustava elementti, joka työttömyysturvan sovitteluun sisältyy. Paljon kadehditussa Tanskan mallissa henkilökunnan irtisanominen on yksinkertaista, mutta työttömyysturva korkea. Työttömyysjaksot jäävät lyhyiksi, koska uusi työpaikka on helppo löytää – monen mielestä siksi, etteivät työnantajat pelkää lisähenkilökunnan palkkaamista, koska irtisanomiskynnys on niin matala. Malli ei ole kuitenkaan helposti kopioitavissa Suomeen juuri korkean alueellisen työttömyyden sekä korkeiden ja kömpelösti korvattujen asumiskustannusten takia.

Vaikka viidellä kasvukeskuksella – Oululla, Tampereella, Jyväskylällä, Helsingillä ja Turulla – menee kokonaisuutena hyvin, niissä asuu varsin suuri syrjäytyneiden nuorten joukko. Nämä kaupungit olivat alun perin teollisuuskaupunkeja, vain Helsingin elinkeinojakauma oli monipuolisempi. Kun teollisuus ajettiin nopeasti alas ja korvattiin korkean osaamisen työpaikoilla, tehtaista ulos lyödyt eivät ymmärrettävästi muuttuneet Nokian insinööreiksi. Korkea rakennetyöttömyys koskee näissä kaupungeissa kuitenkin myös nuorisoa. Kaikista ei tule huippuosaaajia eikä perinteisiä työpaikkoja synny näihin

kaupunkeihin. Jos vaikkapa Oulu jaettaisiin osajien Ouluun ja duunareiden Ouluun, tällä jälkimmäisellä Oululla menisi varsin huonosti. Kaupunkien johto ei ole taviksista kiinnostunut tähytessään aivan muita elinkeinoja, eikä valtion aluepoliittista tukea tule, koska valtion tilastoissa ei näy erikseen tavisten Oulun huonoa tilannetta. Osajien sisäänmuutto on nostanut asumiskustannuksia, eikä matalapalkkaisia työpaikkoja ymmärrettävästi synny korkeiden asumiskustannusten alueille – matalapalkkaista työtä ei edes kannattaisi tehdä siellä, missä vuokrat ovat korkeita. Tilannetta pahentaa omistusasumista tukeva ja sen vuoksi yksityisiä vuokramarkkinoita vahingoittava asuntopolitiikka: omistusasumisen tuki nostaa asuntojen hintoja, mikä välittyy vuokramarkkinoille korkeampina vuokrina.

Meritokraattinen yhteiskunta

Säätykierto Suomessa oli sodan jälkeisinä vuosikymmeninä huomattavan nopeaa verrattuna sotaa edeltävään aikaan ja oikeastaan mihin maahan hyvänsä. Se on peräti kolminkertainen Yhdysvaltain säätykiertoon verrattuna, vaikka juuri Yhdysvaltain piti olla maa, jossa kaikilla on rajattomat etenemismahdollisuudet. Eroa selittää Suomen ilmainen koulutus, pienet tuloerot ja kansalaisten melko yhtenäinen etninen tausta. Säätykierron väitetään hidastuneen viime aikoina uudestaan myös Suomessa, joskin havainto on kiistanalainen.¹ On esitetty monia

¹ Säätykierron mittaaminen ei ole aivan yksinkertaista. Esimerkiksi Raimo Blom ja Seppo Pöntinen ovat julkaisuissaan esittäneet, että sosiaalinen

syitä sille, että köyhistä oloista on aiempaa vaikeampi ponnistaa ylös, alkaen lukion oppikirjojen kalleudesta. Pelkään pahoin, että poliittisesti helpot selitykset säätykierron hidastumiselle ovat vääriä ja että nykyään ollaan normaalitilanteessa, jota ei tarvitse selittää mitenkään. Sodanjälkeinen, erittäin nopea sosiaalinen liikkuvuus johtui epätavallisista olosuhteista, jotka eivät voineetkaan kestää kauan.

Nopeaa säätykiertoa selitti maaltamuutto. Maatalousyhteiskunnassa säätyerot johtuivat pitkälti maanomistuksesta: ison talon lapsista tuli ison talon omistajia ja savupirtin lapset elivät elämänsä savupirtissä. Kun kokonainen ikäluokka muutti kaupunkeihin, maaomaisuus jäi maalle ja menetti merkityksensä. Ison talon ja savupirtin lapset aloittivat elämäntaipaleensa jos eivät aivan samalta viivalta, niin kuitenkin selvästi aiempaa tasa-arvoisemmista lähtökohdista.

Meritokraattisessa yhteiskunnassa omat kyvyt ratkaisevat menestyksen perityn luokka-aseman sijaan. Lyhyellä aikavälillä tämä johtaa yhteiskunnallisten erojen vähenemiseen: savupirteistäkin löytyi lahjakkaita ja ahkeria lapsia, jotka kaikille auenneen koulutuksen ansiosta kohosivat merkittäviin asemiin. Pitkällä aikavälillä loppu-

liikkuvuus olisi vähentynyt. Sosiaaliviranomaiset raportoivat ylisukupolvisen köyhyyden yleistyvän, mutta tästäkin on ristiriitaisia tutkimustuloksia. On myös väitetty, että käsitys sosiaalisen liikkuvuuden merkittävästä hidastumisesta on mittausvirhe. Outi Sirniön laudaturtyössä "Sosiaalinen liikkuvuus Suomessa 1985–2005" keskeinen tulos on, ettei sosiaalinen liikkuvuus olisi tarkasteluajanjaksolla hidastunut. Kaikissa tutkimuksissa on väistämättä tietopohjaan liittyviä ongelmia käytetyissä mittareissa ja liian karkeissa luokitteluissa.

tuloksena saattaa kuitenkin olla entistä eriarvoisempi yhteiskunta. Jos henkiset kyvyt periytyvät – aivan sama periytyvätkö ne geneettisesti vai sosiaalisesti – säätykierto ylöspäin hidastuu, kun lahjakkuudet on poimittu alaluokasta yläluokkaan. Alaspäin suuntautuva säätykierto voimistuu, koska entisten säätyläisperheiden vähemmän lahjakkaat vesat valuvat alaluokkaan.

Uusi meritokraattinen luokkarakenne selittää ainakin osittain monia ikäviä sosiaalsiin eroihin liittyviä seikkoja, myös sosiaalisten terveyserojen kasvua. Köyhyys ei välttämättä tee sairaaksi, mutta sairaus ja päihdeongelmat tekevät köyhäksi. Samalla varallisuuserot ovat alkaneet taas uudestaan kumuloitua, mikä tulee hidastamaan sosiaalista liikkuvuutta.

Vaikka säätykierto hidastuu meritokraattisessa yhteiskunnassa ensiryöpsähdyksen jälkeen, se jää pysyvästi korkeammaksi kuin perinnölliseen asemaan perustuvissa luokkayhteiskunnissa siitä yksinkertaisesta syystä, ettei lahjakkuuden periytyminen ole kovin suoraviivaista. Säätykierron vääjäämättömästä hidastumisesta huolimatta on ensiarvoisen tärkeää vastustaa köyhyyden muuttumista perinnölliseksi. Kaikista ei ole nobelisteiksi, mutta on kaikin tavoin estettävä se, että lapsuudenkodin köyhyydestä itsessään kehittyisi este yhteiskunnalliselle menestykselle. Tämä on myös tärkeä taloudellinen arvo. Ellei 1950-luvun köyhä Suomi olisi niin pontevasti pyrkinyt turvaamaan mahdollisuutta opintoihin kaikille, moni Nokian ihmeen takana olleista olisi nyt pizzeriapaistajana kirkonkylänsä pizzeriassa.

Etuisuuksien lisääntynyt käyttö

Itse valittu työttömyys oli vielä kaksikymmentä vuotta sitten hyvin harvinaista. Se ei yksinkertaisesti ollut tapana, eikä se ollut mahdollistakaan. Kun työttömiä oli vähemmän, heihin voitiin kiinnittää yksilöllisempää huomiota. Työttömyys oli sitä, että jokin oman ymmärryksen yli menevä pani sahan kiinni. Kun saha taas käynnistyi, töihin mentiin, haluttiin tai ei.

Vaikka mikään muu ei muuttuisi, hyvinvointivaltion hintaa nostaa sosiaaliturvan ja yhteiskunnallisten palvelujen käytön muuttuminen yhä luonnollisemmaksi. Toimeentulotukea ei haeta vasta viimeisessä hädässä, vaan silloin kun siihen on oikeus. Vanhempi lapsi pannaan herkästi päivähoitoon, vaikka äiti on nuoremman kanssa kotona. Työttömyyttä ei ainakaan nuorempien ikäluokkien keskuudessa hävetä niin kuin vielä 20 vuotta sitten, eikä työtön pyri enää uudestaan töihin millä ehdoilla hyvänsä. Toisten mielestä tämä on hyvä, toisten mielestä huono asia, mutta siitä voi tuskin olla erimielisyttä, että ilmiö lisää julkisia menoja.

On epäsuosittua sanoa, että joitakin etuisuuksia, niin tulonsiirtoja kuin palvelujakin, käytetään liikaa. Etuisuuksien käytön kynnys on kuitenkin alentunut selvästi. Siksi niitä onkin muutettava aiempaa tarveharkintaisemmiksi, sillä haaskaava ylikäyttö tuhlaa juuri niitä rahoja, joita tarvittaisiin sosiaalisen hyvän lisäämiseen ja puolustamiseen.

Jotkut ryhmät, esimerkiksi opiskelijat, hakevat toimeentulotukea aiempaa herkemmin – he ovat alkaneet pitää sitä samanlaisena oikeutena kuin veronpalautusta.

Päivähoidossa esiintyy mielestäni ilmeistä ylikäyttöä, ja sellaiset etuudet kuten osa-aikaeläke ja vuorotteluvapaa – jonka alkuperäisenä ajatuksena oli tarjota työtä työttömille ja hengähdystauko työssä olevalle – eivät ole toimineet lainkaan tarkoitustaan vastaavalla tavalla.

Eräänlaista hyvinvointiyhteiskunnan väärinkäyttöä on myös hyväosaisten ”sosiaaliturvapujottelu”: hankitaan ilmainen koulutus Suomesta ja mennään töihin johonkin matalan verotuksen maahan, jossa korkeasti koulutettujen palkat ovat korkeita, koska paikallinen väestö on maksanut itse koulutuksensa. Sitten palataan taas Suomeen nauttimaan veronmaksajien rahoittamista vanhuspalveluista – tai muutetaan Espanjaan käyttämään ”ilmaista” terveydenhuoltoa, jonka tosin maksaa Suomen valtio.

Etuuksien käyttökynnyksen alentuminen on hidas prosessi, joka johtaa ensin etuuksien alikäytöstä oikeasuuruiseen käyttöön, mutta lopulta ylikäyttöön. Hitaissa trendeissä on se huono puoli, että niihin ehtii tottua, eikä koskaan tule oikeata hetkeä puuttua asiaan; vähän niin kuin se kuuluisa sammakko, joka ei hyppää pois hitaasti lämpiävästä kattilasta.